

Ana Sedlar

Salonitanske stele iz Garagninove zbirke u Trogiru

Ana Sedlar
HR, 21000 Split
Filozofski fakultet u Splitu
Odsjek za povijest
umjetnosti
Sinjska 2

U zbirci Ivana Luke Garagnina skupljeni su brojni salonitanski spomenici od kojih se u ovom radu izdvajaju stele zabilježene na crtežu Ivana Danila. Dokumentirane stele uspoređuju se s očuvanim primjercima uzidanim u istočni ogradni zid parka Garagnin-Fanfogna u Trogiru. Analiziraju se njihove stilske, ikonografske i epigrafske karakteristike te se postavlja vremenski okvir nastanka pojedinih spomenika.

Ključne riječi: Ivan Luka Garagnin, Ivan Danilo, Ivan Josip Pavlović-Lučić, Salona, natpisi, nearhitektonske stele

UDK: 904:726.8>(497.5 Solin)"652"

Stručni članak

Primljeno: 14. lipnja 2013.

U svom pomno planiranom vrtu u Trogiru Ivan Luka Garagnin (1764. – 1841.) dao je urediti lapidarij, zbirku antičkih spomenika na otvorenom. Antikvitete prikupljene s područja Dalmacije, a ponajviše iz Salone, godine 1805. nacrtao je Ivan Danilo, vještak-mjernik angažiran prilikom Garagninova konzervatorskoga djelovanja u Saloni (od travnja do kolovoza 1805.).¹ Na crtežu dimenzija 73 x 48 cm Ivan Danilo je naslikao 35 predmeta i označio ih rimskim brojevima od I do XXXVI (ara Tita Statilija označena je dvama brojevima iako su prikazane dvije strane istoga spomenika). U donjem lijevom kutu crteža prikazano je mjerilo u venecijanskim uncama te ispod njega potpis I. Danila uz naznaku njegove službe. Crtež se danas čuva u Muzeju grada Trogira,² a nadopunjuje ga dokument *Elenco dei pezzi d'antiquaria esistenti a Salona, ed in parte a Trau, di proprietà della famiglia Garagnin*.³ Spomenici te zbirke s vremenom su završili dijelom u Dvorskom

muzeju u Beču,⁴ dijelom se čuvaju u Muzeju grada Trogira (ex Garagninovoj kući u Trogiru), u Garagninovu perivoju (uzidani u ogradni zid parka ili razmješteni po vrtu), dok je dio spomenika izgubljen. Upravo je za izgubljene spomenike Danilov crtež dragocjen jer jedini prikazuje njihov izgled. Međutim, nakon poredbene analize nacrtanih spomenika s očuvanima pokazalo se da je Danilo zanemario detalje dekoracije, dok su prijepisi natpisa često netočni. Način na koji Danilo prikazuje tekst unutar titula, visina i razmak između redaka te veličina slova često ne odgovaraju stanju na spomeniku.⁵

Okolnosti i točno mjesto pronalaska spomenika koji su činili Garagninovu zbirku nisu poznati. Ipak, ti se podaci mogu djelomično rekonstruirati iz predgovora kanonika i antikvara Ivana Josipa Pavlovića-Lučića (1755. – 1818.) u djelu *Marmorata Traguriensia*⁶ iz 1811. i Mommsenova predgovora u CIL-u. Naime, Pavlović-Lučić je u svom djelu među

* Zahvaljujem prof. dr. sc. Draženu Maršiću i dr. sc. Ingi Vilogorac Brčić na nesebičnim savjetima i pomoći.

1 D. Božić-Bužančić 1970, str. 148.

2 Prvi je crtež objavio I. Babić 1982-1983, str. 77. Uz sliku I. Babić opisuje crtež: »Crteži na ovom nacrtu izvedeni su tušem crne i žuto-smeđe boje; laviranjem su postignuta sjenčenja radi efekta reljefnosti.«

3 I. Babić 1982-1983, str. 75.

4 D. Božić-Bužančić 1970, str. 154, navodi da je već u travnju iste godine obitelj Garagnin poklonila carskom kabinetu za Dalmaciju dva antikna spomenika, jedan mramorni torzo kojemu su nedostajale ruke i glava te kameni natpis sa spomenom iz vremena Republike. Međutim, taj natpis je sačuvan u zidu Garagninova parka (CIL 3, 2098). Za torzo pak, Garagnin piše, kako donosi I. Babić 1982-1983, str. 75, da je jedna od najljepših skulptura nadenih u zadnje vrijeme u Dalmaciji te da je vjerojatno djelo grčkog ili rimskoga majstora. Dalje navodi da se skulptura zametnula u kući Jakova Staresića.

5 D. Maršić 2004, str. 118.

6 I. J. Pavlović-Lučić 1811.

Slika 1.

Spomenici uzidani u istočni ogradni zid parka Garagnin-Fanfogna (snimio J. Teklić, 2013.)

ostalim natpisima⁷ objavio i one iz Garagninove zbirke za koje kaže da su dopremljeni iz Salone. Iako donosi prijepise svih spomenika, upitno je koje je vidio osobno, a koji su do njega došli prijepisom. Naime, usporedbom očuvanih spomenika objavljenih u djelu *Marmora Traguriensia* lako se uočavaju pogreške u Pavlovićevoj prijepisu koje nisu posljedica loše očuvanosti spomenika ili nečitkoga natpisa pa se nameće pitanje što je uzrok takvim pogreškama.

Theodor Mommsen u predgovoru zbirke latinskih natpisa (*Corpus inscriptionum Latinarum*) upozorava da su Pavloviću-Lučiću prijepisi spomenika poslani na čitanje, dok u samom korpusu ispravlja one koje je vidio tijekom posjeta Trogiru godine 1867. U CIL-u se nalaze svi natpisi Garagninove zbirke koje je Mommsen zatekao ili ugrađene u zid Garagninova parka ili na drugom mjestu u Trogiru. Za sve navedene stele je zabilježio da su iz Salone, dok Titovu stelu (kat. br. 3) po mjestu nalaza smješta u Trogir.

U ovom radu donosi se katalog stela koje su zabilježili Ivan Danilo te Ivan Josip Pavlović-Lučić. Uz podatke o mjestu nalaza, materijalu i bibliografiji predložena je datacija natpisa te se uz prijepis spomenika analiziraju nji-

hove stilske, ikonografske i epigrafske značajke. Na temelju komparativne analize iznose se zapažanja o nepravilnostima koje su nastale tijekom njihovih prepisivanja i kasnijega preuzimanja u literaturi.

Katalog

U katalogu se analiziraju neahitektonske stele Garagninove zbirke koje je nacrtao Ivan Danilo. Toj skupini pripadaju Marcijeva (kat. br. 1) i Turpinina stela (kat. br. 2), potom stele Tita T. Viktora (kat. br. 3), Konsidija Viatora Gargilija (kat. br. 4), Gaja Kurcija Eutiha (kat. br. 5), zatim Prudensova (kat. br. 6), Fortunatova (kat. br. 7) i Elijina stela (kat. br. 8). Stela menzora Sempronija Fortunata (kat. br. 9) predstavlja zaseban strukturni oblik. Za Kasijin spomenik (kat. br. 10) nije sigurno o kojem je obliku nadgrobnog spomenika riječ, s obzirom da nije očuvan niti jedan rub, dok debljinu spomenika nije moguće izmjeriti jer je ugrađen u ogradni zid Garagninova parka.⁸

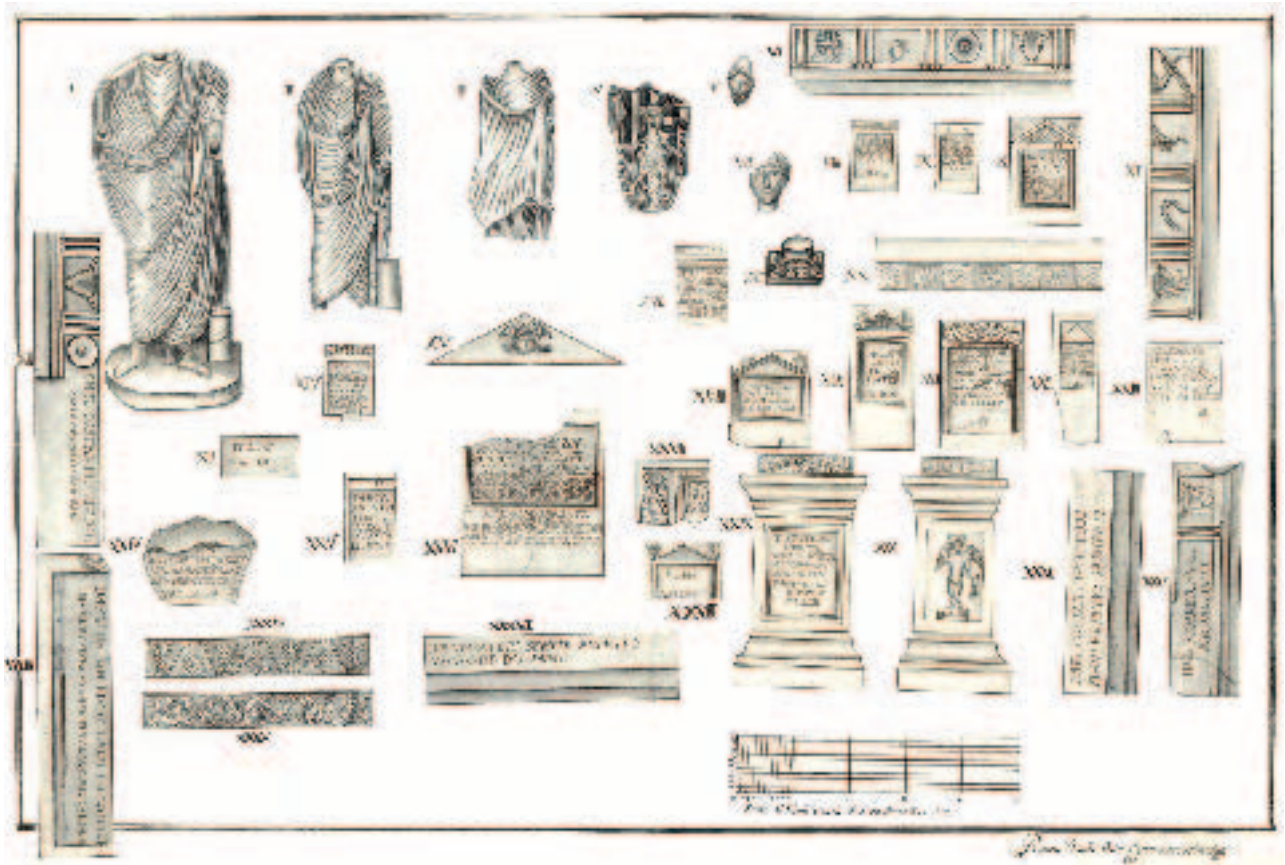
Iz analize nadgrobničkih spomenika prikazanih na Danilovu crtežu isključene su ara Tita Statilija⁹ i portretna stela obitelji Attius.¹⁰

7 I. J. Pavlović-Lučić prepisao je 48 natpisa, uglavnom iz Salone, ali i iz ostalih dijelova Dalmacije.

8 Dimenzije dobivene preračunavanjem prema mjerama na Danilovu crtežu: 1 piede (stopa) Veneziano = 6,94 dm, 1 pollice (palac) veneziano = 2,875 cm. Usp. D. Božić-Bužančić 1970, str. 156.

9 D. Maršić 2004, str. 111-146.

10 D. Maršić 2010, str. 31-42.

Slika 2.
Spomenici Garagninove zbirke, crtež Ivana Danila

1. Stela Marcija Artemizija¹¹

Materijal: vapnenac (?)

Dimenzije: visina 43 cm, širina 31 cm

Mjesto nalaza: Solin (?)

Mjesto čuvanja: nepoznato

Datacija: kraj 2. – početak 4. stoljeća

Bibliografija: I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 45, br. IX; CIL 3, 2427; I. Babić 1982-1983, str. 77 (crtež I. Danila); I. Babić 1984, str. 146 (crtež I. Danila).

D M
MARCIO
ARTEMISIO
MARCIA FO
5 TVNATA
MARITO B
M P

*D(is) M(anibus) / Marcio / Artemisio / Marcia
Fo<r>^tunata / marito b(ene) / m(erenti) p(osuit)*

Prema Danilovu crtežu natpis je pisan pravilnom kapitalom. Danilo i Pavlović-Lučić prenose distingvense u prvom retku, nakon slova D M kod formule *D(is) M(anibus)*, dok u četvrtom retku nakon Marcijeva imena distingvens donosi samo Danilo. U Mommsenovu prijepisu, iako je preuzet od Pavlovića-Lučića, distingvensa uopće nema. Danilo je sedmi, odnosno posljednji redak prepisao kao MB, a Pavlović-Lučić i Mommsen kao MP. Budući da je spomenik zagubljen, prijepisi se ne mogu provjeriti, ali je vjerojatnije da je spomenik završavao formulom MP (*merenti posuit*).

Stela Marcija Artemizija (*Marcus Artemisius*) na Danilovu crtežu označena brojem VIII, pravokutnoga je oblika

¹¹ Stela nije sačuvana pa je prijepis preuzet prema CIL 3, 2427. U CIL-u je donesen prema prijepisu I. J. Pavlovića-Lučića.

Slika 3.

Stela Marcija Artemizija: a) I. Danilo 1805, crtež VIII; b) I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 45

i koncipirana u dva dijela. Gornji, manji dio nadgrobno spomenika je pravokutan, uokviren jednostavnom crtom, a u sredini je prikazana rozeta iz koje se zrcalno s obje strane pružaju listovi palmeta. Donji dio stele čini natpisno polje uokvireno jednostavnom crtom te širokim trakama koje ga odjeljuju od gornjeg dijela stele. Prema Danilovu prikazu natpisno je polje bilo očuvano u potpunosti, a sastojalo se od sedam redaka ispisanih pravilnom kapitalom. Unutar natpisnoga polja, ispod natpisa, spomenik je bio ukrašen.

Marciju Artemiziju spomenik podiže supruga Marcija Fortunata (*Marcia Fortunata*). Supružnici nose isti gentilni nomen, što može upućivati na njihov društveni status¹² te ih Géza Alföldy označava kao oslobođenike.¹³ Gentilicij *Marcus* u Dalmaciji se najčešće koristi u razdoblju kasno-

ga carstva¹⁴ kada ga nose potomci otprije poznatih obitelji, doseljeni Italici, domaće stanovništvo, a vjerojatno i ljudi iz istočnih provincija Rimskoga Carstva.¹⁵ Alföldy navodi da se kognomen *Artemisius* učestalo pojavljuje u Italiji, ali je poznat i drugdje.¹⁶ U Dalmaciji je posebice u upotrebi u kasnocarsko doba. Kognomen *Fortunata* spada u skupinu imena povezanih sa željama¹⁷ te je rasprostranjen diljem Carstva. Za područje Dalmacije karakteristično je da ga u početku koriste robovi i oslobođenici, a tek u kasnije vrijeme i ostalo stanovništvo.¹⁸

S obzirom na izgled spomenika, posvetu Manima i upotrebu imenskoga obrasca u obliku *duo nomina* spomenik je mogao nastati najranije krajem 2., a najkasnije do početka 4. stoljeća.

2. Turpinina (?) stela

Materijal: vapnenac

Dimenzije: visina 42 cm, širina 28 cm

Mjesto nalaza: Solin (?)

Mjesto čuvanja: uzidana u istočni zid parka Garagnin-

Fanfogna, Trogir

Datacija: kraj 2. – početak 4. stoljeća

Bibliografija: I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 41-42, br. V; CIL 3, 2566; I. Babić 1982-1983, str. 77 (crtež I. Danila); I. Babić 1984, str. 146, pl. 17, 1 (crtež I. Danila).

D M

TVR-PIN-VX

12 Istraživanja su pokazala da preko 40% supružnika s istim *nomenom* upućuju na status oslobođenika. Usp. L. Ross Taylor 1961, str. 123; A. Kurilić 1999, str. 159.

13 G. Alföldy 1969, str. 97, 157, 206.

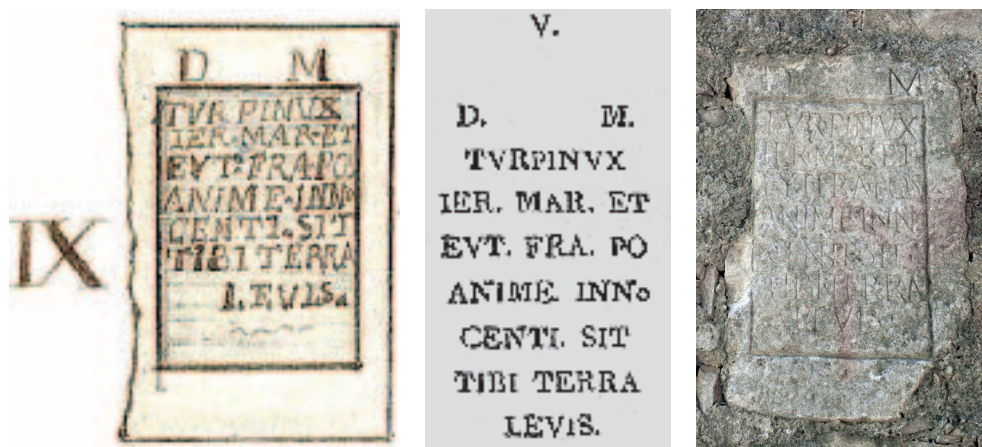
14 G. Alföldy 1969, str. 97, 157, 367.

15 G. Alföldy 1969, str. 97.

16 G. Alföldy 1969, str. 157.

17 I. Kajanto 1965, str. 273.

18 G. Alföldy 1969, str. 206.

Slika 4.

Turpinina stela: a) I. Danilo 1805, crtež IX; b) I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 41; c) Spomenik godine 2013. u parku Garagnin-Fanfogna, snimio J. Teklić

IER-MAR-ET
EYT-FRA-POS
5 ANIME-INNO
CENTI-SIT·
TIBI-TERRA
LEVIS·

D(is) M(anibus) // Tur(?) Pin(?) ux(ori) / Ier(?) mar(itus) et / Eut(yches) fra(ter) pos(uerunt) /⁵ anim<a>e inno/centi sit / tibi terra / levis

Natpis je isklesan pravilnom, izduženom kapitalom u osam redaka. Visina slova prvoga retka je 3,6 cm, a svih ostalih 3 cm. U prvom retku, kod posvetne formule *D(is) M(anibus)*, Pavlović-Lučić prenosi distingvense kojih na spomeniku nema. Danilo je prvotno kod prijepisa natpisa u drugom retku upisao slovo S umjesto X što je kasnije ispravio, a to se jasno vidi na njegovu crtežu. U istom retku i Danilo i Pavlović-Lučić nisu zabilježili distingvense unutar imena *Turpin(ae)* i nakon njega, koje Mommsen prenosi, a jasno su vidljivi na spomeniku. U četvrtom retku Danilo te Pavlović-Lučić umjesto slova Y zabilježili su slovo V. U istom retku, Pavlović-Lučić ne donosi slovo S. Na kraju šestoga i u sedmom retku, za razliku od Mommsena, Danilo i Pavlović-Lučić ne donose uklesane distingvense. S obzirom da je spomenik sačuvan te se jasno vide sva slova i distingvensi na spomeniku, u cijelosti je ispravan samo Mommsenov prijepis.

Jednostavni nadgrobnji natpis ugrađen je u istočni zid perivoja Garagnin-Fanfogna. Prema Danilovu crtežu (označen brojem IX) spomenik je bio oštećen samo s lijeve strane, dok su mu danas oštećene sve strane. Natpisno polje obrubljeno je plitkim žlijebom koji od ruba spomenika odvajaju ravne trake. Iznad natpisnoga polja, na gornjoj traci, upisana je formula *D(is) M(anibus)*. Unutar natpisnoga polja tekst je centriran u sredinu spomenika, što se ne bi moglo reći prema Danilovu crtežu gdje slova prelaze njegove rubove. Posljednji redak natpisa Danilo je prikazao tako da se između njega i donje profilacijske linije titula nalazi praznina viša od jednoga cijelog retka, dok je u stvarnosti ostavljen znatno manji prostor. Osim toga, Danilov prijepis ostavlja dojam nemarno izrađena natpisa, iako je u stvarnosti isklesan pravilnom, izduženom kapitalom jednake visine u svim, osim u prvom retku.

Prilikom prijepisa Pavlović-Lučić¹⁹ i Danilo napravili su gotovo identične pogreške.²⁰ Naime, Danilo je prvotno kod prijepisa natpisa u drugom retku upisao slovo S umjesto X te ga je kasnije ispravio. Pavlović-Lučić, iako donosi točan prijepis spomenika, njegovo tumačenje započinje primjedbom da je na spomeniku upisano slovo X umjesto slova S (*X pro S obvium in Marmoribus*) te da je spomenik podignut Turpiniju (*Turpinus*). Također, u četvrtom retku i Danilo i Pavlović-Lučić umjesto slova Y zabilježili su slovo V, iako se na spomeniku jasno vidi Y. Sukladno takvom prijepisu Pavlović-Lučić kod tumačenja navedeni kognomen

¹⁹ I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 41.

²⁰ Sve pogreške su jednake, osim na jednom mjestu, u četvrtom retku, gdje Pavlović-Lučić, za razliku od Danila, nije prepisao posljednje slovo u retku.

čita kao *Eutichius*.²¹ Gotovo identične pogreške u prijepisu natpisa kod Danila i Pavlovića-Lučića očito su potaknute istim ili sličnim čitanjem i tumačenjem spomenika te postoji mogućnost da su bili u izravnom ili neizravnom kontaktu (možda preko vlasnika zbirke I. L. Garagnina).

Spomenik su u znak sjećanja podigli suprug i brat svojoj supruzi odnosno sestri. Prema heidelberškoj bazi podataka (EDH) spomenik je posvećen Turpiniji (*Turpinia*). Međutim, postoji sumnja u ispravnost takvog čitanja²² jer su slova imena na spomeniku jasno razdvojena distinkcijom u obliku trokuta (*triangulum distinguens*)²³ te postoji mogućnost da se radilo o dvočlanoj imenskoj formuli (*duo nomina*) sastavljenoj od gentilicija koji počinje slovi-*ma Tur-* i kognomena koji počinje slovima *Pin-*.

3. Stela Tita T. Viktora

Materijal: vapnenac

Dimenzije: visina 64 cm, širina 41,5 cm

Mjesto nalaza: Trogir

Mjesto čuvanja: uzidana u istočni zid parka Garagnin-Fanfogna, Trogir

Datacija: 2. – početak 3. stoljeća

Bibliografija: CIL 3, 2698; I. Babić 1982-1983, str. 77 (crtež I. Danila); I. Babić 1984, str. 146 (crtež I. Danila).

DM

T·T·VICTORI

DEFVCTO·ANN

XVI·T·T·PRI

5 VATVS·ET·

SERVILIA·

CRYSIS·PA·

RENTES·IN

FELICISSIMI·

10 POSVERVNT·

D(is) M(anibus) / T(ito) T(---) Victori / defu<n>cto ann(or)um / XVI T(itus) T(---) Pri/⁵vatus et / Servilia / C<h>rysis pa/rentes in/felicissimi /¹⁰ posuerunt

Kognomen supruza, koji podiže spomenik svojoj supruzi, prema svim prijepisima (Danilo, Pavlović-Lučić, Mommsen) započinje slovima *ler-*. Međutim, čitanje ponuđeno na heidelberškoj bazi podataka glasi *Ter(tius)*.²⁴ G. Alföldy ne bilježi niti jedan kognomen s takvim početkom u provinciji Dalmaciji. Uz supruga, komemorator je i brat preminule, čiji je kognomen *Eut(yches)* bio čest u upotrebi na salonitanskom području, posebno u kasnocarsko doba²⁵.

Spomenik nije moguće precizno datirati, međutim temeljem određenih vanjskih, a poglavito unutarnjih, epigrafskih osobina (posveta Manima i korištenje formule *bene merenti* te imenskoga obrasca *duo nomina*) može ga se smjestiti u vrijeme od kraja 2. do početka 4. stoljeća.

Natpis je teško je čitljiv, a sastoji se od deset redaka. Visina slova prvog retka je 3,2 cm, a svih ostalih 2,2 cm. U trećem (AN), petom (VA) i desetom retku (VN) korištene su ligature. Danilo na kraju drugoga i trećega retka ne prenosi posljednja slova u retku, dok u trećem retku ne prenosi ligaturu. U četvrtom retku kognomen *Crysis*, prenosi kao *Critsis*, a peti redak je započeo slogom PA iako tako ne stoji na spomeniku. U desetom retku, umjesto slova E i T upisuje I, pa posljednja riječ na spomeniku u njegovom prijepisu glasi *posvirvni*. Pavlović-Lučić u *Marmora Traguriensia* ne donosi ovaj natpis. Prema prijepisu u CIL-u distingvensi su naznačeni samo u šestom retku. To se ne može sa sigurnošću potvrditi s obzirom da je spomenik i prije uklesavanja natpisa bio oštećen i prepun točkastih udubljenja.

Stela Tita T. Viktora (*Titus T. Victor*) je sačuvana u istočnom zidu Garagninova perivoja u Trogiru. Spomenik je koncipiran u dva dijela. U gornji, pravokutni dio spomenika upisan je trokutasti zabat profiliran širokim ravnim trakama. U središtu zabata prikazana je rozeta kojoj se sa svake strane nalazi po jedna cvjetna čaška. U trokutnim poljima između zabata i pravokutnoga završetka spomenika, na mjestu akroterija, stoje polupalmete. Ispod zabata nalazi se natpisno polje obrubljeno S profilacijom koju uokviruju široke, ravne trake. Na obrubnoj traci, između

21 I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 41.

22 Restitucija teksta po EDH (HD 062834): *D(is) M(anibus) // Turpin(ae) ux(ori) / Ter(tius)(?) mar(itus) et / Eut(yches?) fra(ter) pos(uerunt) / ⁵anim(a)e inno(centi) sit / tibi terra / levis*.

23 U skupini Garagninovih spomenika sačuvana je rimska stela na kojoj je jedno ime distingvensima odijeljeno čak tri puta, no na njoj se nije pazilo ni na odjeljivanje ostalih riječi na spomeniku te su hedere umetane proizvoljno. Na ovom spomeniku su pak sve riječi dosljedno odijeljene jedna od druge.

24 I ovdje je ponuđeno čitanje uz ogradu te je stavljena napomena da na spomeniku stoji IER.

25 G. Alföldy 1969, str. 198, 367.

Slika 5.
Stela Tita T. Viktora: a) I. Danilo 1805, crtež X; b) Spomenik godine 2013. u parku Garagnin-Fanfogna, snimio J. Teklić

zabata i natpisnoga polja uklesane su abrevijature posvetne formule *D(is) M(anibus)*. Unutar natpisnoga polja postoje točkasta oštećenja nastala prije uklesavanja natpisa na spomenik, što se vidi po strukturi teksta. Naime, na mjestima gdje je podloga oštećena nije narušeno tijelo teksta. Natpis je ukrašen hederama.

Danilov crtež stele (označen brojem X) neprecizan je u prikazu detalja na spomeniku. Obrubne trake zabata i profilacija natpisnoga polja znatno su uže na crtežu nego u stvarnosti. Unutar zabata, na mjestu listova bršljana prikazani su listovi palmete. Vrlo nemarno su zabilježene hedere, a ponegdje su i ispuštene.

Titu T. Viktoru, koji je živio 16 godina, spomenik podižu njegovi roditelji. Loše isklesan i oštećen natpis otežava ju čitanje imena osoba navedenih na ovom titulu. Naime,

postavlja se pitanje zašto je kraćen gentilicij i kod pokojnika i kod njegova oca. Najstarije zakonito dijete rimskoga građanina nasljeđivalo je očev gentilicij i, najčešće, njegov prenamen,²⁶ što bi mogao biti slučaj i u ovom primjeru, međutim ostaje pitanje razrješenja te kratice. Alföldy kao mogućnost navodi njihova imena s gentilicijem *Titius*: *Titus Titius Victor* i *Titus Titius Privatus*.²⁷ S obzirom na čestu upotrebu i široku rasprostranjenost tog gentilicija u Dalmaciji, moguće je da se s vremenom pokraćivao na natpisima.²⁸ Majka, Servilija Hriza (*Servilia Chrysis*), nosi gentilicij i kognomen uobičajen za kasnocarsko doba.²⁹

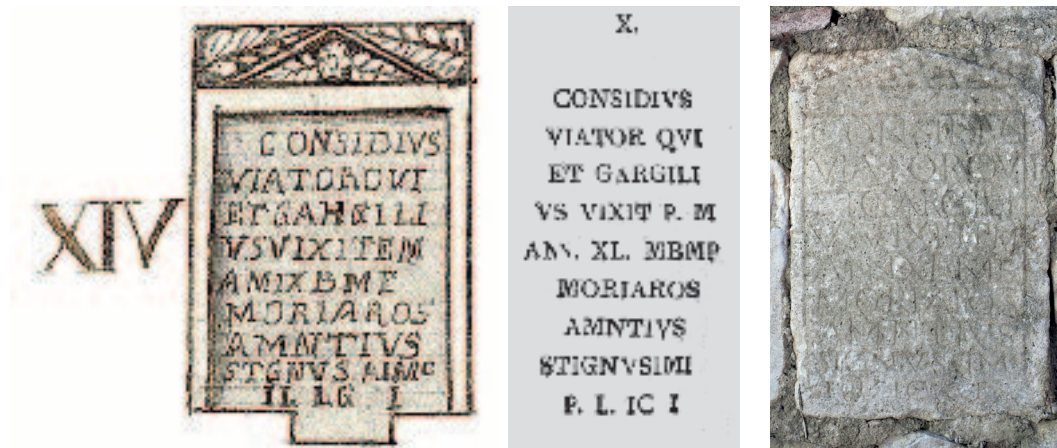
Uzevši u obzir morfološke osobine spomenika, posvetu Manima i korištenje imenske formule u obliku *tria nomina* te korištenje oblika *parentes*,³⁰ spomenik se može datirati u 2., najkasnije do početka 3. stoljeća.

4. Stela Konsidija Viatora Gargilija

Materijal: vapnenac
Dimenzije: visina 44 cm, širina 31 cm
Mjesto nalaza: Solin (?)

Mjesto čuvanja: uzidana u istočni zid parka Garagnin-Fanfogna, Trogir
Datacija: kraj 3. – 4. stoljeće

26 R. Bloch 1971, str. 28.
27 G. Alföldy 1969, str. 127.
28 Usp. CIL 3, 2562; 9355.
29 G. Alföldy 1969, str. 120, 176.
30 G. Alföldy 1969, str. 29.

Slika 6.

Stela Konsidija Viatora Gargilija: a) I. Danilo 1805, crtež XIV; b) I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 45; c) Spomenik godine 2013. u parku Garagnin-Fanfogna, snimio J. Teklić

Bibliografija: I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 45-46, br. X; CIL 3, 2296; I. Babić 1982-1983, str. 77 (crtež I. Danila); I. Babić 1984, str. 146. (crtež I. Danila); Salona IV 2010, str. 122-123.

DMS
 CONSIDIUS
 VIATORQVI
 ETGARGILI
 5 VSVIXITPM
 ANN XLM
 MORIAPOS
 AMNTIVS
 SIGNVSIM
 10 PLIC[.]

D(is) M(anibus) S(acrum) / Considius / Viator qui / et Gargili/ ⁵us vixit p(lus) m(inus) / ann(os) XL / m<e>/moria<m> pos(uit) / Am<a>ntius / signu Sim / ¹⁰plic[i]

Plitko uklesan natpis raspoređen je u deset redaka. Visina slova je 3,7 cm. Prvi redak se razlikuje kod svih autora koji ga prenose. Naime, Danilo i Pavlović-Lučić uopće ne navode početnu formulu *Dis Manibus*, dok Mommsen donosi u CIL-u *D(is) M(anibus) S(acrum)*. U trećem retku Danilo je umjesto slova Q upisao O (*oui* umjesto *qui*), u četvrtom umjesto slova R, slovo H (*Gahgili* umjesto *Gargili*), a u petom umjesto slova P (*plus*), slovo E. U šestom retku je umjesto ligature NN (*annos*) napisao MI. Preskočivši napi-

sati slovo L (dio broja XL) redak je završio slovima BMF. Isti redak Pavlović-Lučić završava slovima MBMP. Mommsen ga ispravlja te na istom mjestu donosi samo slovo M, što se može i potvrditi na samom spomeniku. U sedmom retku Danilo i Pavlović-Lučić umjesto slova P (*posuit*) prenose slovo R. U devetom retku Danilo umjesto slova I donosi slovo T, Pavlović-Lučić TI, a Mommsen samo I. Isti redak Danilo završava slovima SRIMO, Pavlović-Lučić SIMI, a Mommsen SIM. Posljednji, deseti redak Danilo prepisuje kao IL LG I, a Pavlović-Lučić i Mommsen kao PLICI.

Konsidijev (*Considius Viator qui et Gargilius*) spomenik nalazi se uzidan u istočnom ogradnom zidu parka Garagnin-Fanfogna u Trogiru. Sastoji se od dva dijela. U gornji, pravokutni, znatno manji dio spomenika uklesan je zabat s rozetom koju flankiraju listovi palmete. Isti motivi nalaze se i na mjestu akroterija. Donji dio spomenika čini natpisno polje obrubljeno jednostavnom crtom. Iako je po Danilu (crtež označen brojem XIV) stela bila vrlo dobro očuvana, danas je otučena sa svih strana. Okrnjen joj je donji desni rub, a nedostaje i klin za učvršćivanje u postolje koji Danilo prikazuje na svom crtežu. Po sredini obrubne trake, koja dijeli zabat od natpisnoga polja, vidljivo je slovo M, što upućuje na početak natpisa formulom *D(is) M(anibus) S(acrum)*.

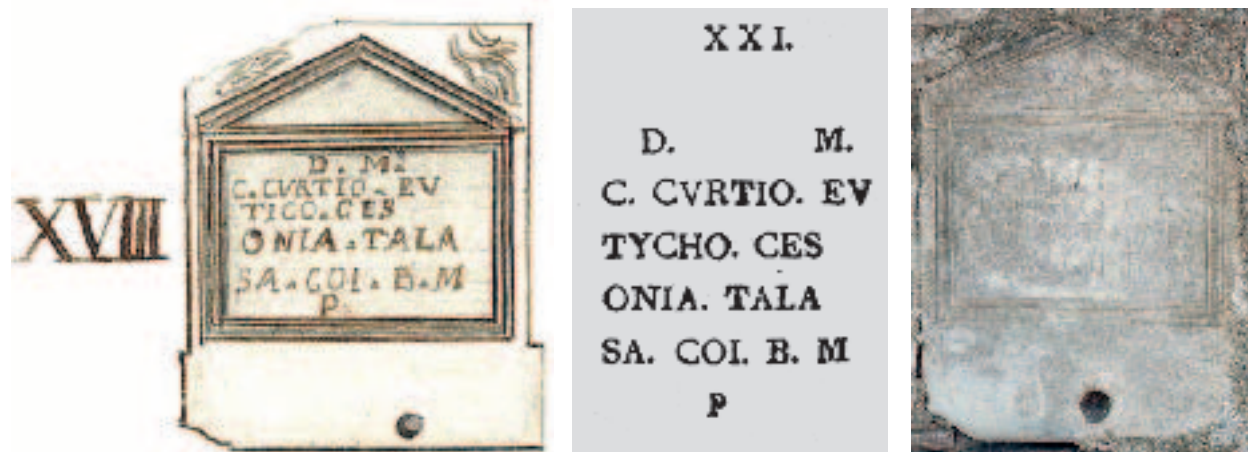
Konsidiju, koji je živio približno 40 godina, u znak sjećanja spomenik je podigao Amancije (*Amantius signu Simplicij*). S natpisa nije moguće zaključiti u kakvom su odnosu pokojnik i komemorator, ali vjerojatno nije riječ o krvnom srodstvu. Obojica nose specifičan imenski oblik

tzv. *signum* (lat. *signum* ili *vocabulum*) koji se u Rimu javlja tijekom 2. stoljeća, dok u provincijama postaje uobičajen tek u 3., a posebno u 4. stoljeću. Još za Antonina njime se koriste najniži slojevi društva, a s vremenom se širi i na više društvene slojeve.³¹ Konsidijev gentilicij (*Considius*) i *signum* Gargilije (*Gargilius*) jedini su zabilježeni primjeri tog imena Dalmaciji,³² dok je njegov kognomen *Viator* (*Viator*)³³ zabilježen diljem Carstva, tako i na prosto-

ru Dalmacije. Temeljem Konsidijeva gentilicija (*Considius*) Alföldy zaključuje da je najvjerojatnije riječ osobi afričkog porijekla.³⁴ Komemorator Amancije (*Amantius signu Simplici*)³⁵ nosi kognomen *Amantius*³⁶ i *signum* *Simplicius*,³⁷ koji se veoma rijetko javljaju u Dalmaciji.

Temeljem karakteristične imenske formule, odnosno uporabe signuma, ovaj natpis datira se u vrijeme dominata, odnosno na kraj 3. ili u 4. stoljeće.

5. Stela Gaja Kurcija Eutiha

Slika 7.

Stela Gaja Kurcija Eutiha: a) I. Danilo 1805, crtež XVIII; b) I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 55; c) Spomenik godine 2013. u parku Garagnin-Fanfogna, snimio J. Teklić

Materijal: vapnenac
 Dimenzije: visina 58 cm, širina 44 cm
 Mjesto nalaza: Solin (?)
 Mjesto čuvanja: uzidana u istočni zid parka Garagnin-Fanfogna, Trogir
 Datacija: druga polovina 2. – početak 3. stoljeća
 Bibliografija: I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 55, br. XXI; CIL 3, 2303; I. Babić 1982-1983, str. 77 (crtež I. Danila); I. Babić 1984, str. 146 (crtež I. Danila).

D·M
 C·CVRTIO·EV
 TYCHO·CES
 ONIA·THALA
 5 SA·COI·B·M·
 P

D(is) M(anibus) / C(aio) Curtio Eu/tycho C<a>es/onia Thala /^s(s)a co<n>i(ugi) b(ene) m(erenti) / p(osuit)

31 Usp. upotreba i oblici signuma, R. Bloch 1971, str. 26.

32 G. Alföldy 1969, str. 77; EDH HD 062834.

33 Riječ je o kognomenu čije je značenje izvedeno od trajne djelatnosti osobe koja ga nosi (Putnik), v. I. Kajanto 1965, str. 96, 362.

34 G. Alföldy 1969, str. 77.

35 Njegovi kognomeni pripadaju grupi kognomena koji upućuju na duševne vrline; ljubazan, ali i iskren, čestit, jednostavan, v. I. Kajanto 1965, str. 253, 255.

36 G. Alföldy 1969, str. 147; I. Kajanto 1965, str. 255.

37 G. Alföldy 1969, str. 298; I. Kajanto 1965, str. 253.

Natpis je uklesan pravilnom kapitalom u šest redaka. Visina slova svih redaka je 3 cm, osim posljednjega gdje iznosi 4 cm. U prijepisu natpisa Danilo je pogriješio dva puta; u trećem retku umjesto slova Y upisuje I te u četvrtom ne prepisuje slovo H. Istu pogrešku u četvrtom retku čini i Pavlović-Lučić. Nije jasno zašto su tako učinili jer je natpis pisan pravilnom kapitalom, nema oštećenja i lako je čitljiv. Mommsen u CIL-u ispravlja navedene pogreške te donosi ispravan prijepis natpisa.

Stela Gaja Kurcija Eutiha (*Caius Curtius Eutychnus*) danas se nalazi ugrađena u istočni zid Garagninova parka u Trogiru. Sastoji se od dva dijela, gornjega sa zabatom i donjega s natpisnim poljem i podnožjem. Oštećena je sa svih strana. Iako su oštećenja prikazana i na Danilovu crtežu (označen brojem XVIII) dijelovi spomenika bili su bolje očuvani. Gornji dio spomenika bio je pravokutnoga oblika unutar kojega je bio je upisan zabat s akroterijima u obliku stiliziranih palmeta koje izviru iz samoga kuta zabata. Prema današnjem stanju sačuvanosti stele to nije vidljivo jer je gornji, pravokutni dio s lijevim akroterijem u potpunosti otučen. Na desnoj strani, uz rub zabata, mogu se nazrijeti ostaci nekadašnjega akroterija. Natpisno polje uokvireno S profilacijom zauzima gotovo čitavu širinu stele. Natpis je uklesan pravilnom kapitalom i ukrašen hederama u obliku trokuta (*triangulum distinguens*). Centri-

ran je u središte titula, s jednakim razmakom od njegovih profilacijskih rubova, osim slova P u posljednjem retku, čija je hasta produžena na profilacijsku traku. U podnožju spomenika izbušena je rupa.

Spomenik podiže Cezonia Talasa (*Cesonia Thalassa*) suprugu Gaju Kurciju Eutihi (*Caius Curtius Eutychnus*). *Curtius* je italski gentilicij koji je u rimskoj provinciji Dalmaciji zabilježen na svega nekoliko primjeraka, najviše na prostoru Salone. Alföldy smatra da su obitelji s ovim gentilicijem italskoga porijekla.³⁸ S druge strane, njegov kognomen *Eutychnus* grčkoga je porijekla i zastupljen je u Dalmaciji u brojnim primjerima u svim društvenim skupinama, ali ponajviše kod oslobođenika. Njegova rasprostranjenost najveća je u kasnocarsko doba. Kognomen Eutihove supruge *Thalassa*, iznimno je rijedak u cijelom Carstvu³⁹. Nešto je češći njezin gentilicij, *Caesonia*, koji je prema Alföldyju italskoga porijekla.⁴⁰ Iako je, sudeći po troimenskoj formuli koju nosi, bio rimski građanin, može se pretpostaviti pokojnikovo servilno podrijetlo, a isto je moguće i za njegovu suprugu, ali kao oslobođenicu druge obitelji.

Po formulaciji natpisa (zazivanje Mana, tročlana imenska formula) i po tektonskim osobinama stela pokazuje osobine nadgrobnih spomenika druge polovine 2. ili početka 3. stoljeća.

6. Prudensova stela

Materijal: vapnenac

Dimenzije: visina 85 cm, širina 38,5 cm

Mjesto nalaza: Solin (?)

Mjesto čuvanja: uzidana u istočni zid parka Garagnin-Fanfogna, Trogir

Datacija: kraj 1. ili početak 2. stoljeća

Bibliografija: I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 47, br. XII; CIL 3, 2493; I. Babić 1982-1983, str. 77 (crtež I. Danila); I. Babić 1984, str. 146 (crtež I. Danila); D. Maršić 2004, str. 118, 121.

PRUDENTI

ANN·XX

PROBA

MATER

5 P·B·M

Prudenti / ann(or)um XX / Proba / mater /⁵p(osuit) b(ene) m(erenti)

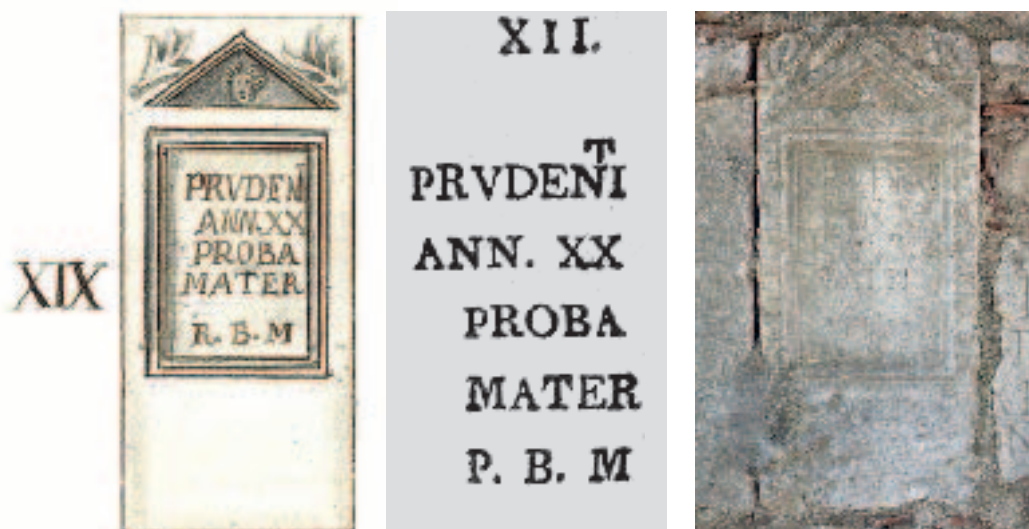
Natpis pisan pravilnom kapitalom raspoređen je u pet redaka. Visina slova prvoga i drugoga retka je 5 cm, a svih ostalih 4 cm. Na Danilovu crtežu nije vjerno predložen položaj teksta unutar natpisnoga polja (cijeli tekst pomaknut je u desno te je posljednji redak prikazan na dnu titula, odvojen od ostatka natpisa). Također, netočno je prepisana završna formula (stoji RBM umjesto PBM).

Prudensova (*Prudens*) stela sačuvana je uzidana u istočnom zidu parka Garagnin-Fanfogna u Trogiru. Koncipirana je u dva dijela. U gornjem polju ima pravokutni završetak s upisanim trokutnim zabatom i akroterijima u obliku palmete, dok se donji dio stele sastoji od natpisnoga polja i visokoga postamenta. U središtu zabata prika-

38 G. Alföldy 1969, str. 80.

39 Zabilježena su tek četiri primjera, od kojih je jedan salonitanski: EDH HD 000562; 012772; 072159; 062829 (Salona).

40 G. Alföldy 1969, str. 69.

Slika 8.

Prudensova stela: a) I. Danilo 1805, crtež XIX; b) I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 47; c) Spomenik godine 2013. u parku Garagnin-Fanfogna, snimio J. Teklić

zana je Gorgona. Umjesto nje Danilo je prikazao portret dječaka (stela na crtežu označena brojem XIX). Ispod zabata nalazi se natpisno polje uokvireno S profilacijom, a zauzima gotovo čitavu širinu stela.

S natpisa doznajemo da je spomenik podigla majka Proba svom dvadesetogodišnjem sinu Prudensu. Kognomen *Prudens* zabilježen je na samo dva spomenika u rimskoj provinciji Dalmaciji i to u Saloni,⁴¹ dok je mnogo više zastupljen u drugim provincijama Carstva.⁴² Prudensova majka Proba (*Proba*) nosi ime karakteristično za kasnocar-

ska doba, a u ranocarsko doba u provinciji Dalmaciji zabilježen je samo ovaj primjer toga kognomena.⁴³ S obzirom da spomenuti majka i sin nose samo kognomen, bez gensa, može se pretpostaviti da se radi o osobama nižega društvenog položaja, možda pripadnicima servilne ili libertinske populacije.

Izostanak početne formule *Dis Manibus*, uz druge epigrafske osobitosti (upotreba izraza *bene merenti* i *mater*)⁴⁴ elementi su za datiranje spomenika na kraj 1. ili početak 2. stoljeća.

7. Fortunatova stela

Materijal: vapnenac (?)

Dimenzije: visina 85 cm, širina 28 cm

Mjesto nalaza: Solin (?)

Mjesto čuvanja: nepoznato

Datacija: 2. – 3. stoljeće

Bibliografija: I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 50-52, br. XVI; CIL 3, 2336; I. Babić 1982-1983, str. 77 (crtež I. Danila); I. Babić 1984, str. 146 (crtež I. Danila).

D·M·

FORTVM

FORTVNATO

CESARIS·N·VERN

5 C[HR]ESTE·CONTVBER

NALIS·CVM FIL

B·M·

41 G. Alföldy 1969, str. 276; EDH HD 056500; 063285.

42 http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/inschrift/suche?hd_nr=&provinz=&land=&fo_antik=&fo_modern=&literatur=&dat_jahr_a=&dat_jahr_e=&atext1=pruden&bool=AND&atext2=&sort=hd_nr&anzahl=20&start=40 (preuzeto 5.3.2013.)

43 G. Alföldy 1969, str. 273.

44 G. Alföldy 1969, str. 29.

Slika 9.

Fortunatova stela: a) I. Danilo 1805, crtež XXII; b) I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 50

D(is) M(anibus) / Fortum / Fortunato / C(a)esaris n(ostri) vern(ae) / C[hr]este contuber/nalis cum fil(io vel -a) / b(ene) m(erenti)

Po izvorima natpis se sastojao od sedam redaka. Već je sredinom 19. stoljeća spomenik bio zagubljen pa Mommsen donosi njegov natpis prema prijepisu Pavlovića-Lučića. Međutim, javile su se razlike u prijepisima. U četvrtom retku u prvoj riječi Danilo i Pavlović-Lučić ne prepisuju slovo A (*Cesaris*) koje Mommsen pak donosi (*Caesaris*). U istom retku na početku druge riječi umjesto slova N, Danilo bilježi IV, a Pavlović-Lučić A/, dok Mommsen donosi N. Posljednje slovo istoga retka Danilo prepisuje kao E, a Pavlović-Lučić i Mommsen kao N. U petom retku Danilo u prvoj riječi ispušta slovo R, dok Pavlović-Lučić i Mommsen na tom mjestu bilježe oštećenje. U istoj riječi Danilo ne donosi slovo S, a na njezinu kraju dodaje F koje ne prenose drugi autori. U drugoj riječi istoga retka Danilo donosi slovo B, a Pavlović-Lučić i Mommsen I. Na posljednjem mjestu petoga retka Danilo bilježi slovo S, a Pavlović-Lučić i Mommsen R. U šestom retku također postoje razilaženja. Naime, posljednju riječ tog retka Mommsen zapisuje kao IIL, a Danilo i Pavlović-Lučić kao PIL.

Po Danilovu crtežu Fortunatov (*Fortunatus*) spomenik (označen brojem XXII) bio je pravokutnoga oblika. U gor-

nju polovicu spomenika jednostavnom crtom upisan je pravokutnik unutar kojega je smješten shematski ucrtan zabat s prostorima za akroterije i natpisno polje. Središnji prostor zabata kao i prostori za akroterije nisu bili ukrašeni. Donji dio spomenika sastojao se od visokoga postamenta čiji je donji lijevi kut bio otučen. Osim *distinguenta*, po Danilovu crtežu stela nije imala drugih ukrasa.

Carskom robu Fortunatu (*Fortunatus*) spomenik podiže družica Kresta (*Chresta*) sa sinom ili kćeri. Prema prijepisima čini se da je Fortunat imao dva imena (*Fortum Fortunatus*). Međutim, kako prva riječ koja slijedi iza abrevijacijske formule *Dis Manibus* nije u dativu, teško je donijeti konačan zaključak o njezinoj naravi. Moguće je da se radi o klesarskoj korupteli ili greški prepisivača. No, s obzirom da spomenik nije sačuvan te nije moguće provjeriti čitanje, teško je donijeti zaključak o ustrojstvu teksta tim više što se prepisivači natpisa Danilo i Pavlović-Lučić nisu pokazali vjerodostojnima. Komemoratorica Kresta nosi kognomen koji je zabilježen u provinciji Dalmaciji u rano i kasnocarsko doba, a uobičajen je u Italiji, poglavito među oslobođenicima⁴⁵.

Na temelju onomastičke i epigrafske analize spomenika te njegova oblika datacija se može postaviti u 2. ili 3. stoljeće.

45 G. Alföldy 1969, str. 176.

Slika 10.
Elijina stela: a) I. Danilo 1805, crtež XXVIII; b) I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 57; c) Spomenik godine 2013. u parku Garagnin-Fanfogna, snimio J. Teklić

8. Elijina stela

Materijal: vapnenac
Dimenzije: visina 34 cm, širina 45 cm
Mjesto nalaza: Solin
Mjesto čuvanja: uzidana u istočni zid parka Garagnin-Fanfogna, Trogir
Datacija: 2. stoljeće
Bibliografija: I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 57, br. IV; CIL 3, 2145; I. Babić 1982-1983, str. 77 (crtež I. Danila); I. Babić 1984, str. 146 (crtež I. Danila); D. Maršić 2010, str. 31-42.

D M
AELIAE
[---]

D(is) M(anibus) / Aeliae / [---]

Crta loma neravnomjerno je podijelila natpisno polje na kojem je sačuvan samo početak natpisa koji svi izvori jednako prenose. Visina slova je 4 cm.

Elijina (*Aeliae*) stela pravokutnoga je oblika, a sačuvan joj je gornji, pravokutni završetak s upisanim zabatom i

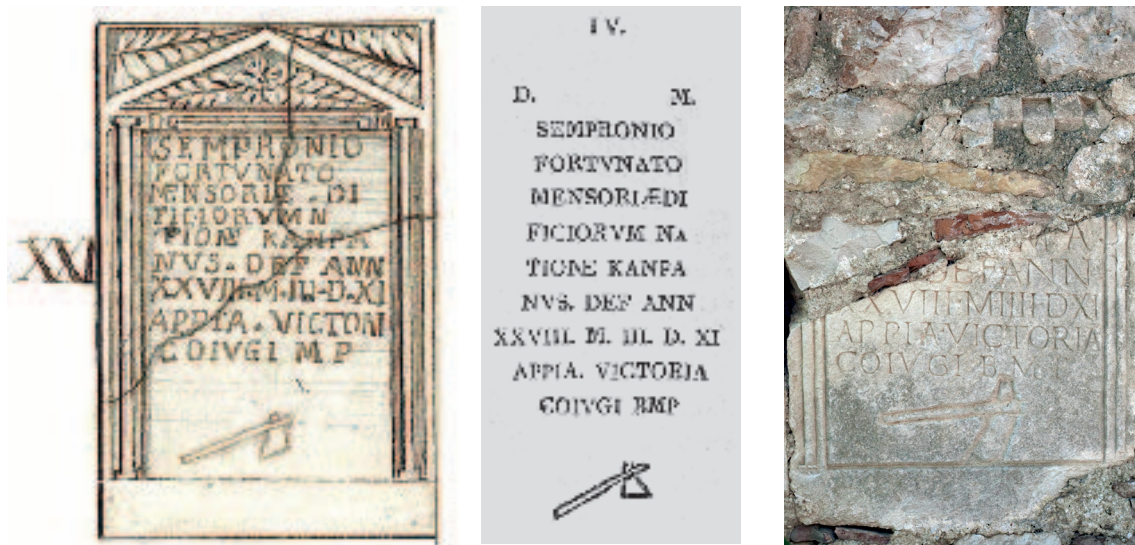
erotima na mjestu akroterija te početkom natpisnoga polja uokvirena s profilacijom koju uokviruju široke, ravne trake. Danilov crtež svjedoči da je spomenik već prilikom pronalaska bio oštećen. Međutim, prema crtežu bili su bolje sačuvani rubovi stele, posebno gornji rub pravokutnoga završetka spomenika, kao i eroti. Likove nagih erota Danilo na svom crtežu nije pravilno nacrtao, postavio je lijevoga erota tako da prelazi rub stele, dok je desni više uvučen. Eroti su jedan prema drugome zrcalno postavljeni te svaki u podignutoj ruci drži košaru s plodovima prislonjenu na lijevo odnosno desno rame. U drugoj, spuštenoj ruci svaki za stražnje noge drže zeca.⁴⁶ Danilov crtež to ne može potvrditi jer on nije mario za prikaz detalja na spomeniku.

Na natpisu se sačuvao samo gentilicij *Aeliius*, carski gentilicij koji je u upotrebi posebice tijekom 2. stoljeća, a vezuje se za dodjelu građanskih prava za vrijeme careva Hadrijana i Antonina Pija.⁴⁷ Prema tome, s obzirom na tektoniku spomenika i njegove epigrafske osobine, može ga se datirati najranije u Hadrijanovo doba ili neposredno kasnije.⁴⁸

46 D. Maršić 2010, str. 38-39. Autor upozorava da se radi o personifikaciji godišnjih doba, kao i na prikazima erota na sarkofazima i arama, što svjedoči o prenošenju nadgrobnih motiva na različite tipove spomenika te da, sukladno tome, ova stela potječe iz iste radionice u kojoj su rađeni i drugi nadgrobnji spomenici s istim motivom.

47 G. Alföldy 1969, str. 45.

48 D. Maršić 2002, str. 39.

Slika 11.

Stela Sempronija Fortunata: a) I. Danilo 1805, XXI; b) I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 39; c) Spomenik godine 2013. u parku Garagnin-Fanfogna, snimio J. Teklić

9. Stela Sempronija Fortunata

Materijal: vapnenac

Dimenzije: visina 42 cm, širina 48 cm

Mjesto nalaza: Solin (?)

Mjesto čuvanja: uzidana u istočni zid parka Garagnin-Fanfogna, Trogir

Datacija: kraj 2. – početak 3. stoljeća

Bibliografija: I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 39-40, br. IV; CIL 3, 2129; A. Sedlar 2012, str. 5-13.

Prijepis natpisa po CIL-u (3, 2129):

D M
SEMPRONIO
FORTVNATO
MENSORI AEDI
5 FICIORVM NA
TIONE KAMPA
NVS DEF·ANN
XXVIII·M·IIII·D·XI
10 APPIA·VICTORIA
COIVGI·B M P

Prijepis sačuvanog dijela spomenika:

[---]MA
[---]DEF·ANN
XXVIII·M·IIII·D·XI

APPIA·VICTORIA

5 COIVGI·B M P

D(is) M(anibus) / Sempronio / Fortunato / mensori aedi / feriorum na / tione Kampa / nus def(uncto) ann(or)um / XXVIII m(ensium) IIIII d(ierum) XI / ¹⁰Appia Victoria / co<n>iugi b(ene) m(erenti) p(osuit)

Spomenik Sempronija Fortunata (*Sempronius Fortunatus*) ugrađen je u istočni zid perivoja. Iako je sačuvan samo njegov donji dio, potpuni izgled stele nacrtao je I. Danilo (označena brojem XXI). Prema crtežu stela je bila pravokutnoga oblika, koncipirana u dva dijela. U gornji dio spomenika upisan je zabat unutar kojega je smještena stilizirana rozeta uokvirena palmetama. Na mjestu akroterija također su prikazane palmete. Prema Danilovu crtežu zabat je bio postavljen na dva uska stupa sa stiliziranim kapitelima i bazama, međutim to nije moguće provjeriti jer taj dio spomenika nedostaje. Donji dio stupaca i njihove baze mogu se vidjeti na očuvanom dijelu spomenika. Po Danilovu crtežu na obrubnoj traci između natpisnoga polja i zabata prikazan je stilizirani ornament poput arhitravne grede. Upravo navedeni arhitektonski elementi izvedeni u plitkom reljefu izdvajaju ovu stelu od ostalih te bi se mogla smjestiti u grupu pseudoarhitek-

tonskih stela. Unutar natpisnoga polja uokvirena stupcima isklesan je natpis u kapitali, ukrašen distinkcijama u obliku trokuta (*triangulum distinguens*). U njegovom podnožju prikazana je *ascia*.⁴⁹

Prema natpisu doznajemo da je Fortunat živio 28 godina, 3 mjeseca i 11 dana, da je bio iz Kampanije te da je obavljao službu menzora, odnosno mjeritelja građevina (lat. *ensor aedificiorum*). U rimskoj provinciji Dalmaciji zabilježena su još samo dva menzora, *C. Iulius Aprilis*⁵⁰ i *Sa-*

turninus Aug. n. verna,⁵¹ obojica iz Salone, za koje se pretpostavlja da su bili u službi provincijalnoga tabularija.⁵²

Fortunatu spomenik podiže njegova supruga Apija Viktorija (*Appia Victoria*) koja ima italski gentilicij koji se rijetko nosi u Dalmaciji⁵³ pa se može pretpostaviti da je i sama porijeklom s Apeninskoga poluotoka. Njezin kognomen *Victoria* također je vrlo rijedak u Dalmaciji.⁵⁴

Na temelju epigrafskih odrednica spomenik se može datirati od početka 2. do početka 4. stoljeća.

10. Kasijin nadgrobni spomenik

Materijal: vapnenac

Dimenzije: visina 55 cm, širina 30,5 cm

Mjesto nalaza: Solin (?)

Mjesto čuvanja: uzidana u istočni zid parka Garagnin-Fanfogna, Trogir

Datacija: 2. – 3. stoljeće

Bibliografija: I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 57, br. V; CIL 3, 2273; I. Babić 1982-1983, str. 77 (crtež I. Danila); I. Babić 1984, str. 146 (crtež I. Danila).

D [.]

CASSIA [---]

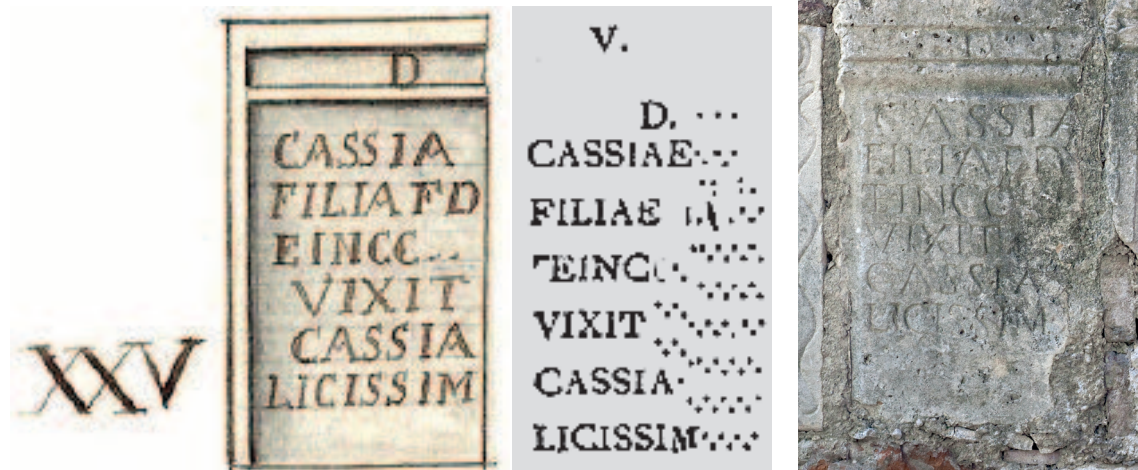
FILIAE DV [---]

ET INCO [---]

5 VIXIT [---]

CASSIA [---]

LICISSIM [---]

Slika 12.

Kasijina stela: a) I. Danilo 1805, crtež XXV; b) I. J. Pavlović-Lučić 1811, str. 57; c) Spomenik godine 2013. u parku Garagnin-Fanfogna, snimio J. Teklić

49 B. Gabričević 1987, str. 219, 231.

50 CIL 3, 2124.

51 CIL 3, 2128.

52 M. Suić 2003, str. 162.

53 Ovo je jedini zabilježeni primjer po G. Alföldy 1969, str. 60.

54 G. Alföldy 1969, str. 327.

*D(is) [M(anibus)] / Cassia[*e* ---] / filiae du[*l*cissimae] / et inco[m]parabili quae?] /⁵⁵vixit [ann(os) ---] / Cassia [--- infe] / licissim[a mater]*

Natpis je pisan pravilnom kapitalom, a visina slova je 4 cm. Na kraju drugoga retka Pavlović-Lučić donosi slovo E, koje se ne vidi na spomeniku. U trećem retku, između prve i druge riječi, Danilo upisuje slovo F, koje također nije vidljivo. Na početku četvrtoga retka Pavlović-Lučić i Mommsen, za razliku od Danila, prenose ligaturu ET, koja se može potvrditi na spomeniku.

Kasijin nadgrobni spomenik sačuvan je u istočnom ogradnom zidu parka Garagnin-Fanfogna. Već ga je i Danilo naslikao (označena brojem XXV) prepolovljena, no danas ima oštećenja na sve četiri strane. Ostala je sačuvana tek polovica natpisnoga polja, koje je S profilacija odvajala od gornjega dijela spomenika. Iznad profilacije pružala se široka traka na kojoj je bila upisana posvetna formula *Dis Manibus*.

Spomenik je podigla majka svojoj kćeri. Kako polovica natpisa nedostaje, ostao je sačuvan samo njihov gentilicij, *Cassius*. Taj je gentilicij uobičajen u Dalmaciji. U ranocarsko doba karakterističan je za doseljeno italsko stanovništvo, a kasnije se širi i na druge provincije.⁵⁵

S obzirom na tekst natpisa u kojem se osim abrevijacijske formule *Dis Manibus* koriste i pridjevi čija je upotreba tipična za kasnocarsko doba,⁵⁶ spomenik se može datirati u razdoblje 2. ili 3. stoljeća.

* * *

Zanimanje za naslijeđenu salonitansku antičku baštinu započinje još u prvoj polovini 15. stoljeća zajedno s prodiranjem humanističke misli na obale istočnoga Jadrana.⁵⁷ Od toga vremena niz antikvara brižno prikuplja klasične starine te se stvaraju zavidne privatne zbirke. Jedna od takvih bila je i zbirka obitelji Garagnin koju su naslijedili i s vremenom obogaćivali braća Dominik i Ivan Luka Garagnin na prijelazu 18. u 19. stoljeće. Ivan Luka Garagnin potakao je preslikavanje i zapisivanje te objavljivanje spomenika te zbirke koja je potom uvrštena u korpuse latinskih natpisa. Analizom navedenih primjera u ovom radu pokazala se potreba za revizijom tih prijepisa

koji su uvršteni u ediciju *Corpus inscriptionum Latinarum* (CIL), a tim putem i u suvremene računalne baze podataka.

Komparacijom izvora koji donose stele Garagninove zbirke uočene su specifičnosti u njihovu načinu rada. Dok su na crtežu I. Danila često zanemareni detalji i epigrafski elementi, I. J. Pavlović-Lučić je sklon korigiranju natpisa prilikom prijepisa. Iako su Danilov slikovni prikaz i šest godina kasnije tiskano djelo I. J. Pavlovića-Lučića *Marmora Traguriensia* jedinstven izvor za poznavanje danas izgubljenih spomenika Garagninove zbirke, ne može ih se koristiti s apsolutnom pouzdanošću.

Tipološki većina stela Garagninove zbirke pripada skupini jednostavnih nearhitektonskih stela. Od jedanaest prikazanih na Danilovu crtežu,⁵⁸ devet ih spada u tu grupu. Ako im se pribroje i stele koje je Garagnin sakupio tijekom istraživačke kampanje koju je vodio na području istočno od amfiteatra, ukupno je četrnaest spomenika te skupine.

S obzirom na tektoniku spomenika, ovdje su prikazane dvije grupe nearhitektonskih stela: stele pravokutnoga oblika bez pseudoarhitektonskih elemenata kakvi su Marcijev (kat. br. 1) i Turpinin spomenik (kat. br. 2) te stele s pseudoarhitektonskim elementima (zabatom i akroterijima) kojima pripadaju stela Tita T. Viktora (kat. br. 3), stela Konsidija Viatora Gargilija (kat. br. 4), stela Gaja Kurcija Eutiha (kat. br. 5), potom Prudensova (kat. br. 6), Fortunatova (kat. br. 7) i Elijina stela (kat. br. 8). Ovakav tip stela uobičajen je u 2. i 3. stoljeću. Stela menzora Sempronija Fortunata (kat. br. 9) odstupa od ostalih jer u stiliziranom prikazu sadrži sve elemente arhitektonskih stela te predstavlja derivat arhitektonske stele pa bi se mogla definirati kao pseudoarhitektonska stela.

Komparacijom Garagninovih spomenika sa stelama s drugih salonitanskih nekropola lako se uočavaju tipični dekorativni motivi prisutni na različitim tipovima nadgrobničkih spomenika uobičajeni za 2. i 3. stoljeće u salonitanskim klesarskim radionicama. Iznad natpisnoga polja, glavnoga dijela stele, uglavnom je smješten trokutasti zabat dekoriran biljnim motivima – rozeta, koja je sama ili omeđena listovima palmeta ili cvjetnim čaškama te akroteriji. Znatno rjeđe zabat kod nearhitektonskih stela može biti i figuralno ukrašen (Prudensova stela), kao i prostor za

55 G. Alföldy 1969, str. 73.

56 G. Alföldy 1969, str. 29.

57 Usp. J. Neralić 2012, str. 295-299.

58 Titulus pod brojem XXV kod Danila možda je dio veće arhitektonski koncipirane stele. Također, stela označena brojem XXVI je, kako je Maršić pokazao, portretna i čini cjelinu sa spomenikom označenim brojem IV kod Danila, v. D. Maršić 2004, str. 120.

akroterije (Elijina stela). Međutim, polja mogu ostati i potpuno bez ukrasa, tek naznačena jednostavno uklesanom crtom (Fortunatova stela).

Navedene Garagninove stele pripadaju grupi nadgrobnih spomenika bez figuralne plastike što značajno otežava postavljanje uže datacije. Stoga je za postavljanje što točnije kronološke odrednice potrebno u obzir uzeti niz elementa. Pri tome je na prvom mjestu natpis.

Upotreba zavjetne formule upućene Manima (*Dis Manibus*) jedan je od važnih elemenata za datiranje natpisa. Iako se početak njezine upotrebe datira Augustovim vremenom, u provincijama se javlja nešto kasnije te je za područje Dalmacije karakteristična od 2. stoljeća. Većina stela prikazanih u ovom radu započinje tom formulom pa im je u skladu s tim donja granica datacije postavljena u 2. stoljeće. Na steli dječaka Prudensa ta je formula izostavljena, što upućuje na raniju dataciju. Uzevši u obzir navedeno, a uz druge odlike natpisa kao što je jezgrovit i koncizan epita⁵⁹ te vanjske značajke spomenika kao što je visoki postament, donja granica nastanka spomenika postavljena je u drugu polovinu 1. stoljeća. Posveta Manima u uporabi je i tijekom 3. stoljeća dok u 4. iščezava. Za pomoć u dataciji mogu poslužiti i drugi izrazi tipični za određeno vremensko razdoblje kao što su izrazi *parentes*⁶⁰ (stela Tita T. Viktora) uobičajeni u kasnocarsko doba, za razliku od ranocarskoga vremena kada se koristi izraz *pater* ili *mater*.⁶¹ Za kasnije razdoblje karakteristična je i upotreba izraza *posuit*⁶² (stela Marcija Artemizija, stela Konsidija Viatora Gargilija) te isticanje tipičnih pridjeva⁶³ (na Kasijinom spomeniku – *infelicissimus*). Abrevijacija B. M. (*bene merenti*) u Rimu se ne javlja prije kraja 1. stoljeća,⁶⁴ a u provincijama u upotrebu ulazi i kasnije (stela Marcija Artemizija te Prudensova stela). Ti elementi zabilježeni na Gagarninovima stelama uobičajeni su na prostoru rimske provincije Dalmacije.

Za dataciju je iznimno važna i onomastička komponenta, a zahvaljujući tom elementu ponekad se može postaviti nešto uža kronologija. Zbog uporabe carskoga gentilicija Elijina stela datira se u Hadrijanovo doba ili ka-

snije.⁶⁵ Stela Konsidija Viatora Gargilija upravo temeljem karakteristične imenske formule, odnosno uporabe signuma datirana je na kraj 3. ili početak 4. stoljeća. Naime, i pokojnik i komemorator u svojim imenskim formulama nose *signum*, imenski oblik u funkciji svojevrsnog nadimka ili drugog imena na ovom spomeniku označen izrazima *qui est* te *signo*. Njime se koriste osobe koje su stekle građansko pravo te dobivaju novo, ali zadržavaju i svoje staro ime. U Rimu se javlja još za vrijeme Antonina kada ga koriste najniži slojevi stanovništva. S vremenom se njegova uporaba širi po provincijama, ali i među višim društvenim slojevima.⁶⁶

Ostali natpisi pokazuju tipične onomastičke odlike 2. i 3. stoljeća. Naime, dvodijelna imenska formula sastavljena od gentilicija i kognomena polako iz upotrebe istiskuje trodijelnu, koja tamo gdje se i zadržava sve češće pokazuje nepravilnosti.⁶⁷ Na stelama Garagninove zbirke iz Trogira većina osobnih imena je grecizirana.⁶⁸

Neovisno o veličini i obliku nadgrobnih spomenika u cijelom Carstvu ukrašavaju se sličnim sepulkralnim simbolima. Semantička obilježja tih motiva proizašla su iz različitih oblika vjerovanja u zagrobni život. Kontinuirana upotreba navedenih simbola postaje dio uobičajenoga nadgrobnog repertoara. Pri tome svakako treba uzeti u obzir da isti simboli u različitom vremenskom i prostornom kontekstu poprimaju obilježja lokalnih tradicija jer predstavljaju odraz naručitelja, ali i majstora klesara. Likovnost izražena na ne-arhitektonskim stelama najčešće podrazumijeva vegetabilnu ornamentiku. U odabiru motiva uobičajeni su prikazi rozete, listovi bršljana i palmete. Ti se elementi na nadgrobnim spomenicima tradicionalno povezuju sa zagrobnim kultom, a bršljan pritom ima posebnu ulogu. Posvećen Dionizu, zelen je u svako godišnje doba pa simbolizira neuništivost snage prirode i u konačnici besmrtnost te je često prisutan u sepulkralnoj plastici.⁶⁹

Centralno mjesto u zabatu stele uglavnom je ukrašeno rozetom koja tako dominira spomenikom (stela Marcija Artemizija, Tita T. Viktora, Konsidija Viatora Gargilija, Sempronija Fortunata). S obzirom na dugu tradiciju tog

59 N. Cambi 2010, str. 34.

60 G. Alföldy 1969, str. 29.

61 G. Alföldy 1969, str. 29.

62 G. Alföldy 1969, str. 29.

63 G. Alföldy 1969, str. 29.

64 R. Last 1999, str. 250.

65 D. Maršić 2002, str. 39.

66 O upotreba i oblici signuma v. R. Bloch 1971, str. 26.

67 N. Cambi 2010, str. 37.

68 Usp. R. Matijašić 2002, str. 62.

69 J. Chavalier – A. Gheerbrant 2007, str. 74.

motiva koji ima duboku likovnu ukorijenjenost u indoeuropskom kulturnom kontekstu ne može se jednoznačno odrediti kao isključivo ukrasni motiv. Na nadgrobnim spomenicima koristi se diljem Rimskoga Carstva u različitim oblicima, a na Garagninovim stelama prikazana je u stiliziranom obliku.

Na steli dječaka Prudensa u zabat je smještena Gorgona koju je Danilo na svom crtežu zamjenio portretom (br. XIX). Ikonografski tipovi Gorgone i teatarske maske najčešći su figuralni motivi zabatnoga polja.⁷⁰ U literaturi su oprečni stavovi o njezinu značenju u ovom kontekstu. F. Cumont smatra da je ovaj motiv imao prvenstveno apotropejsku funkciju. Kako njezin pogled okamenjuje, ona ima i čudotvornu, apotropejsku ulogu zaštite od zlih duhova,⁷¹ odnosno čuvanja groba. B. Andreae njezinu pojavnost na sarkofazima objašnjava kao suprotnost prikazima Sunca i Mjeseca: kao što ovi predstavljaju osvjetljeno nebo i svijet nebeskih bogova,⁷² tako se *gorgoneion* veže uz noć i svijet podzemlja.⁷³ U slojevitosti Gorgoninih simbola nezaobilazna su duboko ukorijenjena helenistička vjerovanja koja uz nju vezuju obnavljanje života, svjetlost i besmrtnost.⁷⁴

Na Elijinoj steli prikazani su eroti sa zecom kojega drže u rukama, što bi mogao biti jedan od najranijih primjera motiva erota godišnjih doba.⁷⁵ Prikaz zeca na nadgrobnim spomenicima najčešće se javlja kao dio prikaza scene lova. Na manjim spomenicima se prikazuje u obliku završne scene lova, kao povratak s lovinom, što je slučaj i s prikazom na Elijinoj steli. Interpretacija simbolike zeca na nadgrobnim spomenicima je višestruka, a vezuje se uz alegorijski prikaz brzine životnoga vijeka kao i uz personifikaciju godišnjih doba. Scene povratka iz lova uglavnom se povezuju s metaforičkim prikazom jeseni.⁷⁶

Ascija prikazana na steli Sempronija Fortunata oznaka je moralno-pravnoga elementa vlasničkoga prava nad grobom, ali i simbola vezana uz pogrebne rituale i religijske koncepcije o zagrobnom životu.⁷⁷

Stilski obrasci u dekoriranju nearhitektonskih stela 2. i 3. stoljeća zadržavaju naslijeđenu osobitost stela iz prethodnih razdoblja, ali prate i obrasce ukrašavanja na drugim vrstama nadgrobnih spomenika. Premda bez značajnije figuralne dekoracije, na njima se nastoji prikazati elementarne simbole vezane za zagrobni kult.

70 D. Maršić 2002, str. 148.

71 E. Strong 1915, str. 144.

72 B. Andreae 1963, str. 69.

73 S. Rinaldi Tufi 1971, str. 133-134.

74 S. Kukoč 1998, str. 8-12.

75 D. Maršić 2010, str. 39.

76 M. Verzár 2012, str. 435-436.

77 B. Gabričević 1987, str. 229-230.

Kratice

- CIL 3 = Corpus inscriptionum Latinarum, vol. III, Berlin
EDH = Epigraphische Datenbank Heilderberg (Baza podataka latinskih natpisa), <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/inschrift/suche> (preuzeto 12.11.2012.)

Literatura

- G. Alföldy 1969 Géza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969.
- B. Andreae 1963 Bernard Andreae, *Studien zur römischen Grabkunst*, Heidelberg 1963.
- I. Babić 1982-1983 Ivo Babić, *Prilog poznavanju povijest grafičke dokumentacije salonitanskih spomenika*, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 8-9, Zagreb 1982-1983, 67-80.
- I. Babić 1984 Ivo Babić, *Contribution à la connaissance de l'histoire de la documentation graphique des monuments archeologiques de Salone*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 77 (Disputationes Salonitanae), Split 1984, 133-150.
- R. Bloch 1971 Raymond Bloch, *Latinska epigrafika*, Beograd 1971.
- D. Božić- Bužančić 1970 Danica Božić-Bužančić, *Počeci zaštite spomenika i sabiranja umjetnina u Dalmaciji*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 18, Split 1970, 145-159.
- N. Cambi 2010 Nenad Cambi, *Sarkofazi lokalne produkcije u rimskoj Dalmaciji (od II. do IV. stoljeća)*, Split 2010.
- J. Chavalier – A. Gheerbrant 2007 Jean Chavalier – Alain Gheerbrant, *Rječnik Simbola. Mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Zagreb 2007.
- F. Cumont 1942 Franz Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, Pariz 1942.
- E. Dobruna-Salih 2005 Exhlale Dobruna-Salih, *Cult symbols and images on funerary monuments of the roman period in the central section of Dardania*, Religija i mit kao poticaj rimskoj provincijalnoj plastici, Zagreb 2005, str. 343-351.
- B. Gabričević 1987 Branimir Gabričević, *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Split 1987.
- I. Kajanto 1965 Iiro Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965.
- S. Kukoč 1998 Sineva Kukoč, *Grčki simboli u ilirskom svijetu*, Opuscula archaeologica 22, Zagreb 1998, 7-26.
- A. Kurilić 1999 Anamarija Kurilić, *Pučanstvo Liburnije od 1. do 3. st. po. Kr. Antroponimija, društvena struktura, etničke promjene, gospodarske uloge*, Zadar 1999 (doktorska disertacija u rukopisu).
- R. Last 1999 Rosa Last, *Five unpublished tituli sepulcrales*, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 125, Bonn 1999, 249-252.

- D. Maršić 2002 Dražen Maršić, *Portretne stele na obalnom području rimske provincije Dalmacije*, Zadar 2002 (doktorska disertacija u rukopisu).
- D. Maršić 2003 Dražen Maršić, *Nove aserijatske portretne stele*, Asseria 1, Zadar 2003, 157-183.
- D. Maršić 2004 Dražen Maršić, *Rimske portretne stele iz Muzeja grada Trogira*, Opuscula archaeologica 28, Zagreb 2004, 111-146.
- D. Maršić 2010 Dražen Maršić, *Bilješke uz dva nadgrobna spomenika u perivoju Garagnin-Fanfogna u Trogiru*, Tusculum 3, Solin 2010, 31-42.
- D. Maršić 2011 Dražen Maršić, *Rimske portretne stele iz Vranjica*, Tusculum 4, Solin 2011, 27-42.
- R. Matijašić 2002 Robert Matijašić, *Uvod u latinsku epigrafiju*, Pula 2002.
- J. Neralić 2012 Jadranka Neralić, *Povijesni izvori za antički epigrafiju u Dalmaciji*, Građa i prilozi za povijest Dalmacije 24, Split 2012, 295-332.
- I. J. Pavlović-Lučić 1811 Ivan Josip Pavlović-Lučić, *Marmora Traguriensia*, Rhagusae, 1811.
- F. Portal 1837 Frédéric Portal, *Des couleurs symboliques, dans l'Antiquité, le Moyen-Age et les Temps Moégyptienne*, Pariz, 1837.
- D. Rendić-Miočević 1948 Duje Rendić-Miočević, *Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LII, Split 1948, Prilog 1-67.
- Salona IV 2010 *Salona IV. Inscriptiones de Salone chrétienne IVe-VIe siècles*, Rome – Split 2010.
- J. Spon – G. Wheler 1687 Jacob Spon – George Wheler, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grece et du Levant*, Lyon 1678.
- E. Strong 1915 Eugénie Strong, *Apotheosis and After Life*, London 1915.
- A. Sedlar 2012 Ana Sedlar, *Stela menzora Sempronija Fortunata iz perivoja Garagnin-Fanfogna u Trogiru*, Klesarstvo i graditeljstvo 1-4, Pučišća 2012, 5-13.
- L. Ross Taylor 1961 Lilly Ross Taylor, *Freedmen and Freeborn in the Epitaphs of Imperial Rome*, The American Journal of Philology 82, no. 2, Baltimore 1961, 113-132.
- D. Tončinić 2011 Domagoj Tončinić, *Spomenici VII. legije na području rimske provincije Dalmacije*, Split 2011.
- S. Rinaldi Tufi 1971 Sergio Rinaldi Tufi, *Stele funerarie con ritratti di etr romana nel Museo Archeologico di Spalato. Saggio di una tipologia strutturale*, Atti della Accademia Nazionale dei Lincei, Anno CCCLXVIII, Memorie Classe di Scienze morali, storiche e filologiche, ser. VIII, vol. XVI, Roma 1971, 87-166.
- M. Verzár 2012 Monika Verzár, *Zur Darstellung der Hasen in Oberitalien und in den östlich angrenzenden Provinzen*, Scripta in honorem Bojan Djurić, Ljubljana 2012, 435-445.

Summary

Ana Sedlar

Roman Stelai in the Garagnin Collection in Trogir

Key words: Ivan Luka Garagnin, Ivan Danilo, Ivan Josip Pavlović Lučić, Salona, inscriptions, non-architectural stelai

In the early 19th century, governments all over Europe begun collecting information on Classical sites and monuments. In Dalmatia, a particular attention was paid to Salona. This is illustrated by appointing I. L. Garagnin as the chief supervisor for Classical monuments and pieces of art and his support to the first excavation campaigns. The monuments discovered in the campaigns, as well as those already in the Garagnin's possession, were artistically recorded by I. Danilo in 1805, whereas the inscriptions were published in 1811 by I. J. Pavlović Lučić in his work *Marmora Traguriensia*. Since some of the monuments have been lost in the meantime, these works are the only source on them. However, comparison of their descriptions and the preserved monuments reveals that they were not always reliably presented in the literature.

Of the eleven stelai presented in the said works, nine have still been preserved, built in the eastern wall of the Garagnin-Fanfogna Park in Trogir. Since these are simple stelai, of sparse iconographic and epigraphic features, their as precise as possible dating is attempted based on the available information. Presented are conclusions on stylistic characteristics of this type of grave monuments, as well as notions on the symbolism of the visual imagery related to the afterlife cult, present on particular stelai.